

SOVYETLER BİRLİĞİ DÖNEMİNDE ORTA ASYA'DA RUS ETKİSİ

(*Russian Influence in Central Asia During the Soviet Union*)

Ezgi ŞAHİN¹

Derleme

Makale Geliş Tarihi: 17.11.2023

Makale Kabul Tarihi: 16.12.2023

DOI: 10.53507/akademikdusunce.1392168

ÖZ

Orta Asya bölgesi, jeopolitik ve jeoekonomik unsurlar açısından stratejik bir bölgedir. Sahip olduğu unsurlar nedeniyle tarihsel süreçte pek çok büyük güç arasında, bölgeye hâkim olabilmek için stratejik rekabet yaşanmıştır. 19. yüzyılda İngiltere ve Çarlık Rusya arasında yaşanan Büyük Oyun rekabetinin merkezi, Orta Asya'dır. 20. yüzyılda ise Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği ve Amerika Birleşik Devletleri arasında yaşanan Soğuk Savaş rekabetinin merkezi yine Orta Asya'dır. Orta Asya, tarih boyunca muhafaza ettiği önemi nedeniyle Avrasya'nın kalbi olarak adlandırılmaktadır. Bölge, 1917 yılına kadar Çarlık Rusya'nın himayesinde kalmıştır. Lenin önderliğinde gerçekleşen Bolşevik Devrimi ile Çarlık Rusya yıkılmış ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin temelleri atılmıştır. Bolşevik liderleri ilk süreçte, Orta Asya bölgesini kendi etki alanına çekebilmek için anti-emperyalist söylemler gerçekleştirerek, özgürlükçü politikalar yürütmüştür. Ancak süreç içerisinde politikalarda yön değişimi yaşanmıştır. Bölgede ideal tip olan homo-sovieticus (Sovyet insanı) yaratmak için Ruslaştırma politikaları uygulanmıştır. Bu politikalar ile Orta Asya devletlerinin din, dil ve ekonomik alanlarına müdahaleler gerçekleştirilmiştir. "Böl-parçala-yönet" mantığı ile Orta Asya devletleri arasında etnik motifler ön plana çıkartılmıştır ve bölgede Rus kültürünün etkinleştirilmesi amaçlanmıştır. Bu çalışmada temel odak, Sovyetler Birliği'nin Orta Asya politikasını incelemektir. Söz konusu politikalar dil, din ve ekonomik olmak üzere 3 eksenle ele alınmıştır. Bu çalışma, metodolojik açıdan literatür taraması yöntemi ile Orta Asya odaklı olmakla birlikte Sovyetler Birliği'nin bölgede yarattığı etki ve etkinin sonuçları örnek olay (case study) incelemesi içinde ele alınacaktır. Çalışmanın kapsamı ise, Sovyetler Birliği döneminde Orta Asya'nın dil, din ve ekonomi alanlarında Rus etkilerinin analiz edilmesidir. Bu çalışmadan Sovyetler Birliği'nin, Orta Asya politikasında nihai hedefinin Sovyet insanı yaratmak olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Bolşevik Devrimi, Orta Asya, Sovyetler Birliği, Sovyet İnsanı, Ruslaştırma Politikaları*

ABSTRACT

Central Asia is a strategically important region due to its geopolitical and geoeconomic factors. Throughout history, many great powers have competed to dominate the region. In the 19th century, Central Asia was the center of the Great Game rivalry between England and Tsarist Russia. In the 20th century, it was the center of the Cold War rivalry between the Union of Soviet Socialist Republics and the United States. Central Asia is known as the heart of Eurasia due to its historical significance. The region was under the protection of Tsarist Russia until 1917. After the Bolshevik Revolution led by Lenin, Tsarist Russia was dismantled and the Union of Soviet Socialist Republics was established. During the initial period, Bolshevik leaders pursued libertarian policies by delivering anti-imperialist speeches to attract the Central Asian region into their sphere of influence. However, there was a shift in policy direction during the process, and Russification policies were implemented to create the ideal type of homo-sovieticus (Soviet man) in the region. These policies involved interventions in the religious, linguistic, and economic domains of the Central Asian states. The 'divide-divide-rule' logic brought ethnic motifs to the forefront among the Central Asian states and aimed to promote Russian culture in the region. The main focus of this study is to examine the Soviet Union's Central Asia policy. The policies will be discussed in three areas: language, religion, and economics. Although this study focuses on Central Asia and uses the literature review method, it also includes a case study on the impact of the Soviet Union in the region and its results. The main objective of the study is to analyze the Russian influences on the language, religion, and economy of Central Asia during the Soviet Union period. It was concluded from this study that the ultimate goal of the Soviet Union in its Central Asia policy was to create a homo sovieticus.

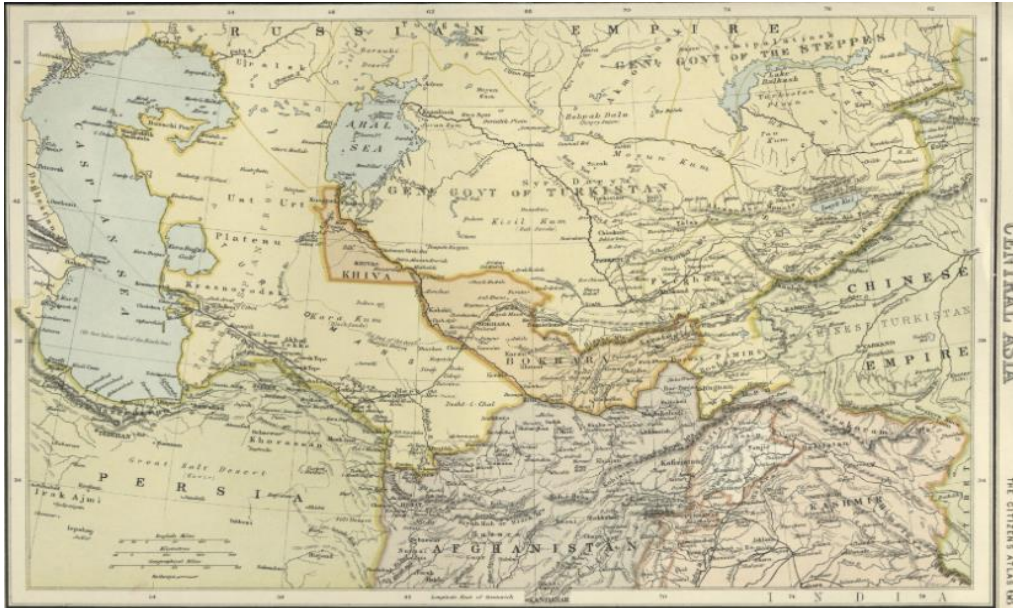
Keywords: *Bolshevik Revolution, Central Asia, Soviet Union, Homo-Sovieticus, Russification Policies.*

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, ezgisahinnx@gmail.com, ORCID: 0000-0002-3676-4905.

Giriş

Orta Asya bölgesi coğrafi konum itibarıyla Hazar Denizi ve Batı Çin arasında Türklerin yaşadığı geniş bir kara havzasını ifade etmektedir. Bölge geçmişte olduğu gibi günümüzde de uluslararası sistemde dikkat çeken önemli coğrafyalardandır (Özel Özcan, 2020:120). Orta Asya bölgesi, “Türkistan²” adıyla da bilinmektedir. Bölge, kendine has jeopolitik unsurları nedeniyle stratejik öneme sahiptir. Dolayısıyla pek çok kadim devlete ev sahipliği yapmıştır. Ayrıca Kavimler Göçü gibi tarihin seyrini değiştiren pek çok önemli olay bu bölgede gerçekleşmiştir. Bu bilgiler ışığında Orta Asya, Avrasya'nın “kalbi” veya “mihveri” olarak adlandırılmaktadır (Golden, 2014: 17).

Resim 1. Sovyetler Birliği Öncesi Dönemde Orta Asya Haritası

Kaynak: midafternoonmap.com

Bölgenin önemi ünlü İngiliz jeopolitikçi Halford J. Mackinder tarafından da vurgulanmıştır. Mackinder, Orta Asya'yı Doğu Avrupa'ya kadar uzanan steplerle birlikte bir bütün olarak değerlendirerek, bölgeyi “Kalpgâh” (Heartland)³ olarak adlandırmıştır (Bassin ve Aksenov, 2006). Bu yaklaşım biçiminden de anlaşılacağı üzere tarihsel süreçte Orta Asya, stratejik rekabetin sıkça yaşandığı bir bölge niteliğine sahiptir. Orta Asya halkları, kabile kültürünü benimsemesinden dolayı boy ve aşiret yapıları ön plana çıkmıştır. Orta Asya halklarının kimlik tanımlamalarında ise referans noktası Müslümanlık olmuştur (Louw, 2007).

² Türkistan, Farsça kökenli bir kelimedir. Türk Yurdu veya Türklerin oturduğu yer anlamlarına gelmektedir. Bu kelimeyi ilk kez İranlı coğrafyacılar Türk halklarının yerini tanımlamak için kullanmıştır (Kurt, 1999: 353-356).

³ Mackinder'in Kara Hakimiyet Teorisi'nde, uluslararası sistem içerisinde dünya egemenliğinin, kara güçleriyle sağlanacağını ifade etmiştir. Mackinder Avrasya'nın iç kısımlarını, kara gücünün ortaya çıktığı merkez olarak tanımlamış ve bu bölgeye Heartland (Türkçe karşılığı Kalpgâh) ismini vermiştir. Asya, Avrupa ve Afrika'nın bir bütün olarak Dünya Adası'nı oluşturduğunu belirtmiştir. Kalpgâh'ın ise Dünya Adası'nı kontrol etmek için kilit bir bölge olduğunu ifade etmiştir (Bassin ve Aksenov, 2006).

Dolayısıyla bölgede dini kimlik, etnik kimliğin önüne geçmiştir. Bölge devletleri, coğrafi ve jeopolitik unsurlara yönelik ortak tanımlamalar yapmış olsa da büyük güçler bölgenin coğrafi sınırlarına dair farklı tanımlamalarda bulunmuştur. Orta Asya bölgesi, bulunduğu coğrafi özelliklerinden dolayı jeopolitik önemini sürekli gündemde tutmuştur. Örneğin, 19. yüzyılda Rusya ve İngiltere arasında cereyan eden Büyük Oyun rekabetinin merkezi iken; 20. yüzyılın ikinci yarısında ise Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) ve Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) Soğuk Savaş rekabetinin merkezidir.

Jeopolitik, jeoekonomik ve jeokültürel açıdan oldukça stratejik olan Orta Asya, 19. yüzyılda emperyalist politikaların ivme kazanmasıyla birlikte Büyük Oyun rekabetinin yaşandığı sahalardan biri haline gelmiştir. Büyük Oyun'un, Orta Asya'da tezahürü şu şekildedir; Rusların, kara jeopolitiği yaklaşımı ile Avrasya bölgesini doğrudan kontrole dayanan politika benimsemesi; İngilizlerin ise deniz jeopolitiği çerçevesinde deniz kıyılarından merkeze doğru yayılma politikası arasında yaşanan mücadele sonucunda Orta Asya'nın kendine özgü tüm motiflerinde dönüşüm süreci başlamıştır (Davutoğlu, 2016: 461). Sonuç olarak bölge, bu dönemden bağımsızlıklarını kazanana kadar geçen süreçte büyük güç mücadelelerinin arenası haline gelmiş ve küresel ölçekli statik dengelerin edilgen unsuru olarak konumlanmıştır.

19. yüzyılda uluslararası alanda emperyalizm ve milliyetçilik kavramlarının ön planda olduğu bir dönem yaşanmıştır. Bu bağlamda Orta Asya'da, milliyetçilik içeren yaklaşımların etkili olmadığı belirtmek gerekir. Bu dönemde emperyalist politikaları bir araç olarak kullanan Avrupa, Asya ve Afrika ülkelerini sömürge haline getirerek zenginleşmeye başlamıştır. Çarlık Rusya ise yönünü, Tarihi İpek Yolu'nun da geçiş güzergâhlarında yer alan ve doğal kaynaklar açısından oldukça zengin Orta Asya'ya çevirmiştir. Çarlık Rusya'nın emperyalist hedefler çerçevesinde, bölgeye ilgisi I. Petro dönemi ile başlamıştır (Karataş, 2021: 66). Ancak belirtmek gerekir ki, Çarlık Rusya'nın ilk başta bölgeye olan ilgisi yalnızca bir cazibe idi. Bir başka ifadeyle Rusya, Avrupa'daki başarısızlığını jeostratejik olarak hafifletme aracı olarak Orta Asya'ya yönelerek, Batı'nın merkezîyetçiliğine meydan okumuştur. Rusya için Orta Asya araçsallaşmış ve Rus gücünün büyüklüğünü öne sürme işlevini yerine getirmiştir (Laruelle, 2008: 30). Çarlık Rusya'nın hâkimiyeti altına giren Orta Asya, kolonist siyasetin gerçekliği ile yüzleşmiştir. Bu bağlamda bölgenin siyasi, ekonomik ve kültür alanları Çarlık Rusya'nın lehine olacak şekilde tasarlanmıştır. Çarlık Rusya, Orta Asya halkları arasındaki anlaşmazlıkları ön plana çıkararak, "böl-parçala-yönet" mantığı çerçevesinde politikalarını devreye almıştır. Ayrıca Çarlık Rusya döneminde, bölgede uygulanan iskân politikası ile pek çok Rus vatandaşı yerleştirilerek, bölgenin demografik yapısı bozulmuştur (Can, 2022: 2613).

Çarlık Rusya, bölgeye atadığı Rus yöneticiler kanalıyla Orta Asya'yı doğrudan kontrol altına almıştır. Ruslaştırma politikaları ile halkın din, dil ve kültür motiflerine müdahaleler gerçekleşmiş ve değişime zorlanmıştır. Bölgede, Ortodoks kültürünün yerleştirilmesi amaçlanmıştır. Özellikle bu dönemde Ortodoks Rus liderler, İslamiyet'i düşman bir unsur olarak kabul edip din alanında oldukça sert politikalara başvurmuştur. Bu bağlamda camiler yıkılmış, dini kurum ve vakıflar kapatılmıştır (Alp, 2013: 118-120). Bölgede, yerleşmiş olan İslam kültürüne dair bütün motifler hedef alınmıştır. Şehirlerde yaşayan Müslümanlar kırsal alanlara zorunlu olarak göç ettirilmiş, şehirlere Ortodoks Rus halkı yerleştirilmiştir. Çarlık Rusya'nın, Orta Asya'da uyguladığı baskıcı politikalar Rus halkı tarafından da eleştirilmiştir. Dönem içinde yaşanan konjonktür gelişmeler, büyük güçlerin sömürge arayışları ve uluslararası alanda yaşanan gerginlikler I. Dünya Savaşı'na giden kapıyı aralamıştır. Çarlık Rusya'da iç ve dış politikada cereyan eden kaotik durum sırasında 1917 yılında Lenin önderliğinde Bolşevik Devrimi gerçekleşmiştir. Bolşevik Devrimi ile Çarlık Rusya yıkılırken SSCB'nin temelleri atılmıştır. Milliyetçiliğin SSCB'de yaratılması Marksist-Leninist bir çerçevenin dışında aslında Stalinist mantığın bir yansıması olarak ortaya çıkmıştır (Özel Özcan, 2023:168). Özellikle Stalin döneminde supranasyonalist kimlik olan Sovyet insanı (homo-sovieticus) yaratma arzusu ile şovenizm içeren Ruslaştırma politikaları, dış politik alanda Orta Asya örneğinde kendini göstermiştir.

1. Sovyetler Birliği'nin Orta Asya Politikasında İlk Yansımaları

1900'lerin başlarında Bolşevik lideri Vladimir İlyic Lenin, mesihçi⁴ bir yaklaşımla "toplumsal kurtuluş" için Çarlık Rusya halklarının sorunlarını çözme vaatlerinde bulunmuştur. Bu bağlamda Lenin, Çarlık rejimini zayıflatmak için self-determinasyon hakkını bir araç olarak kullanmıştır. Rus olmayan ulusların self-determinasyon hakkı sloganı haline getirilerek, söz konusu halkların ulusal çıkarları için Bolşeviklerin yanında olmasının gerekliliği vurgulanmıştır (Özel Özcan, 2023: 168). 1917 yılında gerçekleşen Bolşevik Devrimi ile Çarlık Rusya tasfiye edilmiştir. Orta Asya bölgesi Ruslar için siyasi, ekonomik ve askerî açıdan stratejik bir önem arz etmektedir. Dolayısıyla Çarlık Rusya'nın tasfiyesiyle Orta Asya'da oluşan jeopolitik güç boşluğunu Sovyet Rusya doldurmak istemiştir. Sovyet Rusya için Orta Asya, güney ve doğuya yönelik uygulanacak politikaların en önemli stratejik ayağını oluşturmaktaydı. Ayrıca, Orta Asya hem pamuk kaynağı hem de Doğu'ya açılacak kapı anlamına geliyordu (Khalid, 2006: 237). Bölge halklarının, Çarlık Rusya döneminde maruz kaldığı baskıcı politikalar nedeniyle Bolşevik lideri Lenin Orta Asya'da "işgalci" konumuna

⁴ Rus milliyetçiliğinin karakterinde, kurtarıcı rolüyle Mesih görevini üstlenme durumu söz konusudur. Geoffrey Hosking, Mesih bilincinin emperyalist bir cazibe yarattığını ifade etmiştir. Mesih görevi, Rusların imparatorluk döneminde kimlik tanımlamalarında kullanılmıştır, Sovyetler Birliği döneminde ise milliyetçilik ideolojisinin içerisinde kendini göstermiştir (Özel Özcan, 2023: 160-179).

düşmemek ve Bolşevik iktidarını meşrulaştırmak için çeşitli stratejiler uygulamıştır. Bu bağlamda ilk hamlesi, bölge halklarının dini inançlarını özgürce yaşayabileceğine dair bir kararname çıkarmak olmuştur. “Rusya’nın Doğusu ve Batısında Yaşayan Müslüman İşçilerine” isimli kararnâmede: “Kendi ülkelerinize sahip olun. Kendi hayatınızı, kendi isteğiniz ve yapınıza göre yeniden kurun. Hakkınız vardır çünkü kaderiniz kendi ellerinizdedir. Biz bayraklarımızla dünyanın tüm acı çeken halklarına barış götüreceğiz” (Sharskekov, 2017: 221) ifadeleri yer almıştır ve özgürlükçü bir yaklaşım sergilenmiştir.

Sovyet Rusya Anayasası’nın 10. bölümünün 124. maddesinde yer alan haklar kararnâmesinde vatandaşlara din ve vicdan hürriyeti tanınmıştır. Bu bağlamda kilise devletten ayrılmış, vatandaşların istediği dine inanma ve ibadet edebilme hakkının olacağı belirtilmiştir. Aynı zamanda halklara, din aleyhinde propaganda yapma hürriyeti de tanınmıştır (Gürkan, 1964: 188). Söz konusu kararnâmede, farklı etnik gruplara mensup halkların milli yaşantılarında herhangi bir baskıya maruz bırakılmayacağı belirtilmiştir. Bu bağlamda anayasal olarak Orta Asya halklarının ulusal ve dinsel kimlikleri güvence altına alınmıştır. Bu girişimlerin temel nedeni ise bölgenin, Çarlık Rusya döneminde özellikle dini açıdan çeşitli baskılara maruz kalan Orta Asya halklarının güvenini kazanmaktır. Ayrıca Bolşevik Devrimi nedeniyle iç ve dış politik alanda yaşanan kaotik durumlardan dolayı tepki çekebilecek politikaların devreye alınamayacağı da bir gerçeklik idi.

SSCB, diyalektik materyalizmin Marksist yaklaşımla yorumlanan bir ideolojiye ve totaliter niteliğe sahip iktidar olması nedeniyle, Orta Asya halklarına ilk dönemlerde uygulanan özgürlükçü politikalarda zaman içerisinde yön değişimi yaşanmıştır. 30 Aralık 1922 tarihinde Lenin ve Stalin’in önerisiyle Birleşik Sovyet Kongresi düzenlenmiştir, bu kongre sonrasında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’nin kurulduğu ilan edilmiştir (Görgen, 2021: 227). Sovyet yöneticileri, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’nin 15 cumhuriyetten oluşmuş federal bir cumhuriyet halîne geldiği belirtilmiş ve bünyesinde bulunan tüm ulusların liderliğini üstlenmiştir. SSCB liderleri kuramsal açıdan milliyetçilik ilkesini kabul etmemekle birlikte Marksist yaklaşımın farklı yorumlanmasına dayalı bir milliyetçilik modeli geliştirmiştir (Kurubaş, 2006: 120). Sovyet ideolojisi milliyetçiliği, anavatan kavramına sıkı bir şekilde bağlamıştır. Her milletin, varsayılan tarihi yoluyla, o milletin doğal mirası olan belirli bir bölgeye bölünmez bir şekilde bağlı olduğunu savunan bir inanç sistemini benimsemişlerdir (Smith, 1998: 139). Bu bağlamda Sovyet yöneticileri yurt, dil, din, ekonomi ve kültürde birliği ifade eden “milliyetler politikasını” devreye almıştır (Yardımoğlu, 2022: 34). Sovyetler Birliği’nin, Orta Asya politikasında üç yaklaşım ön plana çıkmaktadır: Materyalist, seküler ve komünist yaklaşımlar. Bu politikaların nihai hedefi ise ideal prototip olarak Sovyet insanını (homo sovieticus) yaratmak idi (Oliphant, 2013: 2-3).

2. Sovyetler Birliği'nin Orta Asya Politikası

19. yüzyıldan Sovyetler Birliği dönemine kadar, Rus milliyetçiliğinin etkili akımları Orta Asya'da tezahür etmiştir. Ekonomik ve kültürel açıdan geri olduğu düşünülen Orta Asya, Rusya'nın emperyal meşruiyetini sürdürmesine neden olmuştur (Laruelle, 2008: 28). Rus milliyetçiliği, Bolşevik Devrimi'nden kısa bir süre sonra kendisini hissettirmiştir. Bu bağlamda Sovyetler Birliği döneminde milliyetçilik; yerelcilik, devletçilik ve vatanseverlik temalarıyla öne çıkan bir doktrin olmuştur (Özel, 2014). 1924 yılında Milliyetler Komiseri unvanıyla görev yapan Stalin Rus olmayan gruplara karşı "millet oluşturma" politikası kapsamında, bölgedeki mevcut cumhuriyetleri lağvederek etnisite ayırımına dayalı yeni cumhuriyetler kurulmasını önermiş ve uygulamıştır. Bölge halklarının, Türklük ve Müslümanlık kimliği etrafında birleşmemesi için etnik grupları farklılaştırma mantığı ile yeni uluslar inşa edilmiştir.

Resim 2. Sovyetler Birliği'nin Tasarladığı Orta Asya Haritası

Kaynak: loc.gov.

Nitekim, Resim 2'de görüleceği üzere Sovyetler Birliği'nin tasarladığı haritaya göre Orta Asya ülkeleri: Özbekistan, Tacikistan, Türkmenistan, Kazakistan ve Kırgızistan'dır. Sovyetler Birliği, uyguladığı emperyalist politikalar ile yapay ve bilinçli bir şekilde oluşturulmuş etnisite ayırımına dayalı 5 farklı ulusal kimlik yaratmıştır. SSCB, devreye aldığı milliyetler politikası kapsamında Rus milliyetçiliği başrol oynamaya başlamıştır (Abashin, 2012:150). Sovyet liderleri, bölge siyasetinin altyapısını nihai hedef olan Sovyet insanı yaratmak üzerine kurmuştur. Bu hedefin reçetesi ise böl-yönet mantığına dayalıdır. Öncelikle etnik kimlik ayırımına dayalı farklı uluslar oluşturulacak daha sonra ise bu etnik kimlikler, Sovyet insanı kimliğine dönüştürülecekti. Stalin'e göre "geri kalmışlığın" üstesinden gelinmek isteniyor ise, ulusal kültüre yönelik pek çok motifin dönüştürülmesi gerekiyordu. Bu kapsamda Sovyet yönetiminin projelerinden birisi kültürel devrim idi. Buna göre her şeyden önce bir zihin devrimi olması gerekli idi çünkü zihin değişmedikçe hiçbir değişiklik gerçekleşmezdi (Khalid, 2006: 238). Nitekim Orta Asya halklarının, Sovyet vatandaşı modelini benimsemeleri için bölgedeki eğitim kurumlarında reform gerçekleştirmiştir. Rus tarihi, coğrafyası gibi konuların

ağırlıklı olduğu ve dilin Rusça olduğu okullar ağı kurulmuştur. SSCB'nin bölgedeki esas amacı, “farklıları yok etmek” ve ideal tip olarak Sovyet insanını yaratmak idi. Bu bağlamda Sovyet yöneticilerine göre değişimin radikal, ani ve dayatmalı olması gerekiyordu (Louw, 2007).

Özellikle Stalin döneminde bölge halklarının etnik motiflerini ön plana çıkarılarak, Orta Asya devletleri arasında çatışma dinamiği tetiklenmiştir. Bölgedeki kültürel, siyasi, ekonomik ve demografik motifler bilinçli politikalarla parçalanmıştır. Bu durum ise bölge devletleri arasındaki iç bütünlüğü bozmuş ve bölgenin dış etkilere açık olduğu bir konjonktür yaratmıştır (Davutoğlu, 2016: 461). SSCB, bölgeye diğer devletlerin etki etmesini engellemek için birtakım girişimlerde bulunmuştur. Bu bağlamda bölgenin İslami kültür açısından benzerlik gösterdiği Türkiye ve İran ile ilişkileri kontrol altına alınmıştır. Aynı zamanda bölgeye konum açısından yakın olan Çin'in siyasi baskılarına karşı önlemler almıştır. Orta Asya'nın dış sınırlarını ise Sovyet gücünü temsil edecek etkili figür ve semboller ile kuşatmıştır.

Lenin ve Stalin dönemlerinde Orta Asya devletlerine ayrı ulusal kimlikler kazandırılarak parçalama politikası uygulamaya koyulmuştur böylece Sovyetik ulusun temelleri atılmıştır (Kurubaş, 2006: 119). Sovyet hükümeti, Orta Asya'da temel hedeflerini gerçekleştirebilmek için bölgenin iç dinamiklerini kendi lehine göre düzenlemiştir. Başka bir ifadeyle Sovyetler Birliği, Orta Asya haritasını çizerken etnik grupların benzer özelliklerini bertaraf ederek bu grupları tamamen farklılaştırmayı esas almıştır. Çünkü bölge halkları, tarih boyunca birleşik bir Türkistan kurma ideali ile yaşamıştır (Golden, 2014: 93). Böyle bir durumun gerçekleşmesinde SSCB'nin manevra alanı ve etkinliği bölgede sarsılacak idi. Bu durumun sonucunda ise Orta Asya politikalarında başarı oranı azalacaktı. Dolayısıyla etnik kimlikle birbirinden ayrılmış ve çatışan devletler oluşturmak Sovyet Rusya'nın bu bölge de kalıcılığını artıracak ve politikalarını rahatlıkla uygulama avantajı sağlayacaktı. Ayrıca Sovyet yöneticileri, iskân politikası kapsamında Orta Asya bölgesine Rus vatandaşlarını yerleştirmiştir. Bu durumun sonucunda bölgenin demografik yapısı bozulmuştur.

1930'lu yıllara gelindiğinde Stalin “tek ülkede sosyalizm” mantığı ile totaliter rejim oluşturmuştur (Özel Özcan, 2023:173). Stalin'in “yeniden Ruslaştırma politikası” güçlü bir şovenizm içermekte idi. Stalin'e göre, “Rus olmayan her şey ezilmeliydi, yok edilmeliydi” (Ro'i, Y. 1991:135). Şovenizm milliyetçiliğin aşırı bir haliydi ve Stalin Rus şovenizminin muhteşem gücüne inanıyordu. Söz konusu milliyetçilik, ideolojik bir anlayıştan çok tek tip Sovyet vatandaşı kimliği yaratmak üzerine kurulmuş bir sistemdi. Yapay bir şekilde oluşturulmuş 5 Orta Asya devletinin merkezi, katı kurallara sahip komünist partisine bağlı bir şekilde oluşturulmuştur (Yarımoğlu, 2022: 41). Sovyet Rusya tarafından tasarlanan etnik ayrım sistemi üzerine kurulu bu yapıda Rus olmayan etnik gruplar sistem dışına itilmiştir.

Ruslaştırma politikası kapsamında, Orta Asya halklarının din, dil, kültür alanlarına müdahaleler yapılarak tahrip edilmiştir. Sovyet yöneticileri, “tek tip Sovyet vatandaşı” modelini yaratma amacı gütmüş, bunun yöntemi olarak devlet terörünü kullanmaktan çekinmemiştir. Bu modeli yaratabilmek için öncelik olarak Ruslaştırma politikaları önünde engel yaratabilecek gruplar tasfiye edilmiştir. Uygulanan bu tasfiye sistemine “yerleşme ve kökleştirme” adı verilmiştir (Özel, 2014: 108). Bundan dolayı birçok Orta Asya aydını sürgün politikalarıyla bölgeden uzaklaştırılmıştır ya da infaz edilmiştir. Sovyetler Birliği politikaları önünde muhalif kesim yok edilerek, komünizmi benimsemiş elit bir kesim yaratılmak istenmiştir. Lenin ve Stalin’in, bölgedeki hayali “Sovyet Orta Asya’sı” yaratmaktı (Khalid, 2006: 243). Bu bağlamda 5 federe cumhuriyetin yöneticileri Rus yanlısı kişilerden ya da Rus kişilerden seçilmiştir. Bu çerçevede bölgenin tüm hakimiyeti Sovyetler Birliği’nin kontrolünde olmuştur. Sovyetler Birliği döneminde kimlik meselesi ön plana çıkmaktadır; yerel toplulukları Sovyet üst kimliği ile bütünleştirme ve diğer alt yerel kimliklerini ise çözme hedefi ile Orta Asya halklarının aidiyet duyguları temelden sarsılmıştır. İdeolojik nitelikleri sahip supranasyonalist kimlik olan Sovyet kimliği güçlendirilirken, supranasyonalist nitelikli dini kimlik olan İslam ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır (Davutoğlu, 2016: 466).

SSCB, 1933 yılı itibarıyla Orta Asya’da sürgün politikasını devreye almıştır. Özellikle Stalin döneminde sürgünler, Ruslaştırma politikalarına hizmet etmiştir. 1926-1939 yılları arasında Kazakistan’ın demografik yapısı incelendiğinde, Kazak nüfusunda yaklaşık olarak 869 bin azalması söz konusudur (Özel Özcan ve Sevindik, 2022: 61). Stalin “düşman ile işbirliği yapması muhtemel unsurlar” olarak nitelendirdiği kişileri silah zoruyla Orta Asya bölgesine sürgüne yollamıştır. Bu halklar arasında Kırım Tatarları, Ahıska Türkleri, Çeçenler ve Sovyet Almanları gibi pek çok farklı millet bölgeye gönderilmiştir (Ro’i, 1991:127). Çoğunluğu Türk olan insanların sürgün edilmesiyle boşalan yerlere, iskân politikası ile Rus halkının yerleştirildiği bilinmektedir.

Tablo 1. Orta Asya Devletlerinde Rus Nüfusunun Oranı 1926-1989 (%)

	1926	1939	1959	1970	1979	1989
Kazakistan	20	40	43	42	41	38
Özbekistan	5	12	14	13	11	8
Kırgızistan	12	21	30	29	26	22
Türkmenistan	8	19	17	15	13	10

Kaynak: Can, 2022: 2608.

Tablo 1’de görüleceği üzere iskân politikalarıyla Orta Asya bölgesinde yoğun bir Rus nüfusu bulunmaktadır, bu durum bölgenin demografik yapısını olumsuz etkileyerek bölgede entegre olamamış heterojen bir halk profili oluşmuştur. Stalin, gelen tepkilere karşı ise bu

insanların Sovyetler Birliği'nin güvenliğini tehdit edebileceğini öne sürerek bu durumu bir "temizlik" olarak belirtmiştir. Sürgün edilen insanlar, bölgede ağır sanayi işlerinde çalıştırılmıştır. Sürgün edilen insanların, bölge dışına çıkılmasına izin verilmemekle birlikte pek çoğu "vatan haini" gerekçesiyle sürüldüğü için halklar arasında çatışma dinamiğini tetiklemekte idi (Abashin, 2012: 157). Sürgün politikası ile milyonlarca insan çeşitli bahaneler ile Orta Asya bölgesine gönderilmiştir. Stalin dönemine tekabül eden 1944- 1945 yıllarında çoğunluk olarak Türklere karşı uygulanan sürgün politikasının temelinde aynı soydan gelen Türkleri birbirine düşman ederek bölgedeki çatışma dinamiğini ve halklar arasındaki ayrımı keskinleştirilmek amaçlanmıştır (Sağır, 2012: 369). Stalin öldükten sonra ülkelerine geri dönme imkânı sunulsa da çoğunluğu geri dönmemiştir.

2.1. Sovyetler Birliği Döneminde Orta Asya'da Dil Alanında Gelişmeler

Dil, bir kültürün biçimi belirleyen dışsal bir uzantıdır. Bir devletin kendine ait devlet dili olması, ulusal kimliğin oluşumunda kilit bir unsurdur (Schlyter, 2001). Çarlık Rusya döneminde Rusça resmî dil iken, Lenin "işçiler ulusların ve dillerin eşitliğini destekleyin" ifadelerini kullanarak halkların ve dillerin eşit olduğunu ifade etmiştir (Dickens, 1990:7). Dolayısıyla SSCB'nin ilk dönemlerinde resmî dil yoktu. Sovyet dil politikası, başlangıçta Marksist-Leninist bir çizgideyken daha sonra Stalinist çizgiye evrilmiştir. Stalin döneminde, milliyetler politikası çerçevesinde müdahale edilen ilk alan Orta Asya halklarının birbirleriyle bağlantı kurduğu dil olmuştur. Ruslaştırma politikasında, dil bir araç olarak kullanılmıştır. Bu bağlamda Sovyet insanı yaratma aşamasında, dil önemli bir yere sahiptir. Dil reformları, aşamalı şekilde gerçekleşmiştir. Birinci aşamada İslam dünyasının sembolü olan Arapça bölgeden çıkarılmıştır. İkincisi Orta Asya ülkeleri arasında zengin bir terminoloji ile farklılaştırılmaya dayalı yerel diller oluşturulmuştur ve son aşama olarak ise Rusçanın bölgede etkinleştirilmesi amaçlanmıştır.

Dil alanda yapılan ilk değişiklik Arap alfabesinin kaldırılmasıyla başlamıştır. Bunun gerekçesi olarak ise, Arap alfabesinin oldukça zor olduğu ve okuma yazmanın önünde bir engel olduğu ileri sürülmüştür. Alfabe değişimi ile beraber Orta Asya halklarının Arapça yazmış olduğu eserler tasfiye edilmiştir. Arapçanın kaldırılmasındaki diğer neden ise, İslam dünyasının dini ve kültürel bağların simgesi olmasıdır (Pamir Dietrich, 2011: 466). Özellikle Stalin döneminde Orta Asya devletlerine ayrı ulusal kimlikler kazandırılarak, parçalama politikası dil uygulamalarıyla başlamıştır böylece Sovyetik ulusun temelleri atılmıştır (Kurubaş, 2006: 119). Ruslaştırma politikasında, dilbilim alanı temel enstrüman olmuştur. Bu bağlamda Sovyet yöneticileri dil politikasında transkripsiyon yöntemini tercih etmiştir, bu nedenle Orta Asya halkları arasında dil farkı belirginleşmiştir.

Kaldırılan Arap alfabesi yerine Latin alfabe sistemine geçilmiştir. Sovyet yöneticileri alfabe değişikliklerinde transkripsiyon yöntemi ile lehçe açısından birbirlerine benzeyen halkların lehçelerini farklılaştırarak, bölge halklarının birbirleriyle iletişimi sınırlandırılmıştır. Dolayısıyla halkların dinsel ve kültürel açıdan kaynaşması engellenmek istenmiştir. Bu bağlamda lehçelerin farklılaştırılmasıyla her cumhuriyet, farklı ulusal dile sahip olmuştur. Dil alanında yapılan tüm müdahalelere rağmen 1930'ların ortalarına gelindiğinde bölgenin İslam etkisinden kopmadığı ve Rus halkıyla kaynaşmadığı saptanmıştır (Laruelle, 2008: 29).

Sovyet yönetimi, Orta Asya'da Rusçanın yaygınlaşmamasını Latin alfabesinin kullanılmasına bağlamış, Latin alfabesi kaldırılmıştır. Bu yıllarda Türkiye Cumhuriyeti'nin de Harf Devrimi ile Latin alfabesine geçmesini vurgulamak gerekir. Sovyet yönetimi, Latin alfabesiyle yazılmış yeni bir Pantürkizm edebiyatının Orta Asya halkları ile Türkiye'yi yakınlaştırabileceğini düşünmekte idi (Pamir Dietrich, 2011: 466). Bu nedenle Latin alfabesi kaldırılarak bu alfabeyle yazılan tüm eserler imha edilmiştir. Yaşanan dil reformlarıyla beraber yürürlükten kaldırılan dille yazılmış eserlerin de imha edilmesi, Orta Asya toplumunun geçmişe dair izlerinin silindiği anlamına gelmektedir. 1936 yılında Latin alfabesinin kaldırılmasıyla, Kiril alfabesine geçilmiştir. Belirtmek gerekir ki, Kiril alfabesi de Orta Asya devletleri için fonetik farklılıklar esas alınarak düzenlenmiştir. Bu bağlamda Kazak Kiril alfabesi, Kırgız Kiril alfabesi gibi bir ayırım söz konusu olmuştur (Schlyter, 2001: 129). Başka bir ifadeyle, Kiril alfabesinin uygulamaları millileştirme mantığı ile Orta Asya devletlerinde dil spektrumu söz konusu olmuştur.

Orta Asya halkının Kiril alfabesi sistemine geçişindeki önemli sebeplerden birisi de Kiril alfabesini öğrenen bir insanın Rus dilini de rahatlıkla öğrenecek olmasıdır. Sovyet yönetimi "Doğu"daki en önemli misyonunun "geri kalmış halkların kültürel düzeylerini yükseltmek" olduğunu ve bunu gerçekleştirmek içinse geniş bir okul sisteminin kurulması gerektiğine inanıyordu (Khalid, 2006: 238). Bu bağlamda eğitimde, devlet memurluğunda ve çeşitli kurumlarda Rusça zorunlu kılınmıştır. Sovyet yöneticilerinin dil alanında yaptığı alfabe değişimleri oldukça radikaldir. Bu kapsamda ilk önce İslami motifler içeren Arapçayı kaldırmıştır yerine Latin alfabesine geçilmiştir. Rus yöneticileri, Latin alfabesi sisteminde Orta Asya toplumlarının Rus toplumuyla entegre olamadığını saptamıştır ve Sovyet insanı yaratımı için Kiril alfabe sistemine geçilmiştir. Yaşanan sürekli dil değişimleri ve değişen alfabelerin birbirinden oldukça farklı olması eğitim sisteminde de ciddi sorunlara yol açmıştır ve karmaşık bir ağ meydana gelmiştir. Bu bağlamda tarihsel anlaşmazlıklar, dilsel ayrımlar derinleştirilirken Rus dil ve kültürü etkinleştirilmiştir.

2.2. Sovyetler Birliği Döneminde Orta Asya'da Din Alanında Gelişmeler

Orta Asya bölgesi 8. yüzyılda gerçekleşen Talas Savaşı ile İslamiyet'i kabul etmiş ve bölgenin büyük bir çoğunluğu İslami değerler çerçevesinde ortak bir kültür oluşturmuştur (Louw, 2007). Orta Asya halklarını tanımlayan en temel unsur Müslüman kimliği olmuştur. Öyle ki Orta Asyalılar kendilerini tanımlarken öncelikli olarak Müslüman kimliğine vurgu yaptıktan sonra ikincil olarak etnik kimliğini ifade etmiştir. Ruslar, Bolşevik Devrimi'nden sonra Orta Asya topraklarını kaybetmemek halkın sempatisini kazanmaya çalışmıştır. Bu çerçevede Bolşevikler, 1917 yılında "Tüm Rusya ve Doğu Müslümanlarına" yönelik çağrılarda bulunmuş ve Çarlık Rusya'nın Orta Asya'ya uyguladığı baskıcı politikalar karalanmıştır (Kurmanaliyeva, Abzhalov, Saparov, 2020: 176). Bu çağrılar kapsamında Çarlık Rusya'nın, Orta Asya'da din üzerinden yürüttüğü siyaset eleştirilmiş bu durumun Orta Asya'nın kültürüne dair açık bir şiddet ve soygun eylemi olduğu ifade edilmiştir. Esasında başlangıç itibarıyla dini kültürel ılımlı politikalar izleme stratejisi, böl-yönet politikaların uygulanması için gerekli idi. Bolşevikler, Orta Asya'nın yeni oluşan Bolşevik sistemini kabul etmesi için çeşitli propagandalar yapmıştır; örneğin komünizm ve şeriatın birbirine yakın olduğuna sıklıkla vurgulanmıştır (Sharshakov, 2017: 124). 1917-1920 yılları arasında Sovyetler Birliği'nin inşası söz konusudur; ülkede olan iç ve dış sorunlardan dolayı Bolşevikler, İslami motif ve eylemlere karşı liberal bir yaklaşım sergilemiştir.

Lenin, Marksist ideoloji gereği din ve dini kurumları sömürge aracı olarak konumlandırmıştır. Dolayısıyla proletaryanın rasyonel düşünmesine engel olacağını savunmuştur. Sovyetler Birliği'ne göre, ideal prototip olan Sovyet insanı modelinde Müslüman kimliğine yer yoktu dolayısıyla Müslüman kimlik üzerinde siyaset yürütülmeye başlanmıştır. Bu siyaseti yürütmenin esas amacı ise, Orta Asya'da Müslümanlığın, milli kimlikten daha öncelikli olmasıdır. SSCB'ye göre, Orta Asya'da Müslüman kimliği çok güçlü bir milliyetçilik içeriyordu ve bu durum Sovyet Rusya politikalarının uygulanması önünde engel teşkil ediyordu (Louw, 2007). SSCB kuruluşu itibarıyla "din ve vicdan özgürlüğü" hakkını ilan etmiş olsa da bu hakkın eylem düzeyine geçilmesine olanak tanınmamıştır. Özellikle Stalin döneminde bölgede kabul edilen İslamiyet bir tehlike olarak algılanmış ve İslami motifler çerçevesinde oluşan kültür parçalanmaya çalışılmıştır. 1928 yılına gelindiğinde İslam, devlet kontrolüne alınmıştır ve İslami gelenekler aşamalı bir biçimde tasfiye sürecine girmiştir. Bu süreç içerisinde Stalin, Orta Asya devletlerinde Din İşleri Başkanlığını kurmuştur ancak kurumların başkanlığına SSCB ile iyi ilişkileri olan din adamları getirilmiştir (Yarımoglu, 2022: 49). Bu durumun sonucunda ise bölgedeki İslam etkilerinin denetlenmesi kolaylaşmıştır.

İslami etkiyi bölgeden çıkarmak için iki aşamalı bir plan devreye alınmıştır: Planın birinci aşamasına göre, yeni nesiller İslami kültür değerlerinden uzak tutulacaktı. Örneğin 1936

Anayasa'sına, çocuklara yönelik dini talep ve uygulamaların yasaklanması maddesi eklenmiştir. Aynı zamanda arzu edilen dönüşüm için seküler okullar ve kurumları açılmıştır: Bu kurumlar, modern kültürün yayılması ve Sovyet ahlakı (laiklik, ateizm, devlete mutlak sadakat) misyonları ile hizmete açılmıştır (Shahrani, 1993: 130). Sovyet yöneticiler, “dine karşı mücadele, sosyalizm için mücadele” sloganıyla bölgede olan İslami motiflere karşı tasfiye süreci başlatılmıştır. Orta Asya'da birçok cami yıkılmış, çeşitli ibadethaneler kapatılmış, dini bayramlar yasaklanmış, dini semboller kaldırılmış ve dini eğitim veren medreseler kapatılmıştır. Bu uygulamalara karşı çıkan pek çok din adamı ise sürgün edilmiş ya da idam edilmiştir (Günay, 2009: 44). Ruslaştırma politikaları kapsamında Müslümanlık, bu bölgeden tamamen çıkarılmak istenmiştir çünkü bölge halklarını birbirine bağlayan en önemli unsur Müslüman kimliği idi. Bu unsurlar kaldırılınca yerine Rusça eğitim veren okullar açılmıştır aynı zamanda Sovyet Bilimsel Tanrı Tanımazlık Enstitüsü faaliyete geçmiştir (Louw, 2007: 33-35). Planın ikinci aşamasını da bu uygulamalarının yarattığı boşluğu Ruslaştırma politikaları ile doldurmaktır. Bu politikalar ile bölge halkını asimile ederek Sovyet insanının yaratılması amaçlanmıştır.

Orta Asya halkı bu uygulamalara rağmen güçlü bir şekilde dini inançlarını muhafaza etmiştir. Sovyet liderleri 1940'lara gelindiğinde bu uygulamaların başarısız olduğunu anlamışlardır (Kurmanaliyeva vd, 2020: 175). 1985 yıllarına gelindiğinde ise; Orta Asya bölgesinden Müslümanlığı çıkaramayacağını anlayan Sovyet liderleri, Müslümanlığı da Sovyet sisteminin içine alıp sıkı bir şekilde kontrol ederek himayesinde tutmaya çalışmıştır (Atabaki ve O'Kane, 1998). Pek çok cami, ibadethaneyi açarak halkın dini ibadetlerini devlet kontrolünde gerçekleştirmesine olanak tanımıştır. Sonuç olarak Sovyetler Birliği'nin İslamiyet'i bölgeden tasfiye etme politikaları istenilen düzeye ulaşamamıştır.

2.3. Sovyetler Birliği Döneminde Orta Asya'da Ekonomi Alanında Gelişmeler

Ekonomik kaynaklar, Sovyetler Birliği'nin Orta Asya'daki varlığının temel çıkarlarından birini oluşturmaktadır. SSCB, Orta Asya'da uyguladığı ekonomi politikasında hedefinin “modernizasyon ve kalkınma” olduğunu açıklamıştır (Shahrani, 1993:124). Sovyetler Birliği hem kültürel hem de ekonomik olarak en geri kalmış olanı bile ileri seviye olanlarla aynı seviyeye getirme anlamına gelen milliyetler politikasını Orta Asya'da devreye almıştır (Hasanoğlu, 2015: 329). 1917-1920 yılları Lenin döneminde temel odak toprakların devletleştirilmesi olmuştur. Orta Asya ülkelerindeki ekonomik reform süreci Bolşeviklerin, sosyalist ekonomik düzen yaratma girişimleri ile başlamıştır. Bu girişimlerden birisi Bolşevik Devrimi'nin hemen sonra 1917 yılında yürürlüğe giren Toprak Kararnamesi ile olmuştur; komünist ideoloji gereği topraklarda özel mülkiyet tamamen kaldırılmıştır (Abashin ve Jenks, 2015). Özel mülkiyetin devletleştirilmesinin ardından sovhozlar (devlet çiftlikleri)

kurulmuştur. Sovhoz sistemi, devlet tarafından kontrol edilen ve işletilen çiftliklerde işçilerin cüzi bir ücretle çalışmakta idi. Bu şekilde üretim, tüketim ve dağıtım tek merkezden yani Komünist Parti üzerinden kontrol edilmiştir (Scarborough, 2021: 13-15). Tarım üzerinde yapılan kolektifleştirme politikaları özellikle kırsalda yaşayan köylüler ve göçebe yaşayan halklar üzerinde tepkilere neden olmuştur.

Sovyetler Birliği, Orta Asya'da uyguladığı ekonomi politikasına tepkiler gelmesi üzerine 1921-1928 yıllarını kapsayan Yeni Ekonomi Politikası (NEP) stratejisini devreye almıştır. Bu plan “ekonomiyi komuta etme” olarak da açıklanabilir. Sovyet yönetimi Orta Asya ekonomi politikasının teorik mantığı, devlet sektörünü genişletmek üzerinedir. Buna göre, üretim ve dağıtım devlet tekeli vardır (Podrazik, 2010: 51). Bu plana göre; topraklar devletin elinde olacaktır, üretim, ulaşım ve alt yapı hizmetleri yönetimin kontrolünde olacaktır; halk ancak küçük sermaye ile ticaret yapacaktır. Bir başka ifadeyle bütün ekonomik politikalar devlet tekelinde olacaktır. Sovyetler Birliği, Orta Asya bölgesinde de bütün ekonomik politikaları kendine bağlı olarak inşa etmiştir. Bir örnek verecek olursak, bölgedeki yerel ticaret merkezleri kaldırılarak yerine Rus kooperatifleri kurulmuştur. Bu hamleler ile birlikte Orta Asya ekonomisi Sovyet Rusya'ya bağımlı hale gelecek şekilde tasarlanmıştır (Shahrani, 1993:127). Köylerde ise kolhoz adı verilen sistemi uygulayarak özel çiftçilere yönelik yeni bir politika aktif edilmiştir. Kolektifleştirme politikasıyla devlet halkın hayvanlarına, topraklarına, mallarına el koymuş ve sembolik bir fiyatla köylüye kiraya vererek kolektif üretim tesis edilmeye başlanmıştır.

Orta Asya, iklim olarak elverişsiz olsa dahi enerji kaynakları açısından oldukça zengin bir bölgedir. Komünist parti, bölgede petrol, doğalgaz ve altın gibi stratejik kaynaklarının çıkarılmasının yerine bölgenin ekonomisini pamuk üretimine endekslemiştir (Scarborough, 2021: 7). SSCB için, Orta Asya temel hammadde kaynağı bu bağlamda emperyalist politikalarla Orta Asya'nın doğal zenginliklerini Sovyetler Birliği'ne aktarılmıştır. Orta Asya'nın sahip olduğu bütün kaynaklarda söz sahibi Sovyetler Birliği olmuştur. Ayrıca bölgede oluşturulan altyapı sistemi bölgeyi tamamen Sovyetler Birliği'ne bağımlı hale getirmiştir. Enerji kaynaklarını dönüştürecek tesisler ve rafineriler kurulmamış; dolayısıyla bölgenin enerjisi bir potansiyel olarak kalmıştır (Atabaki, T. ve O'Kane, 1998). Bunun yerine bölge Sovyetler Birliği'nin arka bahçesi haline getirilerek tahıl deposu olarak kullanılmıştır. Soğuk Savaş döneminde ise Orta Asya bölgesinin işlevi silah depoluğu niteliğinde sınırlı kalmıştır. Sovyetler Birliği'nin, Orta Asya devletlerine ekonomide biçtiği rol pamuk üretimidir; SSCB'nin pamuk talebi ile bölge devletleri pamuk üretim merkezine dönüştürülmüştür, bu durum ise gelecek yıllarda Orta Asya devletleri arasında yaşanılacak su ve sulama sorunlarının zeminini hazırlamıştır (Özsoy, 2006: 166). Buğday üretimi açısından iklim olarak oldukça elverişli olsa

da Sovyetler Birliği buğday üretimini durdurmuş buğday açısından da kendisine bağımlı hale getirmiştir. Orta Asya ülkeleri, SSCB'ye buğday ithalatı karşılığında pamuk ihracatı yapmakta idi ancak buğday halkın ihtiyaçlarını karşılamakta yeterli değildi; bu süreçte Orta Asya'da kıtlık yaşandı bölgede milyonlarca kişi açlıktan öldü. İstatistiki verilere göre, 1921-1922 yılları arasında sadece Kazakistan'da 2,5 milyondan fazla kişi açlığa maruz bırakıldı ve 1 milyondan fazla kişi yetersiz beslenmeden dolayı yaşamını yitirdi (Kurmanaiyeva vd., 2020: 178). Sovyet yönetiminin merkezî planlaması, komünizm ideoloji gereğince özel mülkiyet ve serbest piyasaya karşıdır bu durumun sonucu olarak ise rekabet olmamış ve verim azalmıştır.

Sonuç

Orta Asya bölgesi, sahip olduğu stratejik konum nedeniyle tarih boyunca bölgesel ve küresel aktörlerin ilgilendiği bir bölge olmuştur. Orta Asya toplumunun kimlik tanımlanmasında referans noktası Müslümanlık'tır. Orta Asya toplumunun büyük bir kısmını Türk nüfusu oluşturmakla birlikte kabile kültürüne sahip olmalarından dolayı ulus bilinci oluşmamıştır. Bölgenin siyasi, ekonomik ve kültürel açıdan önem arz etmesi nedeniyle tarih boyunca çeşitli devletlerin istilalarına maruz kalmıştır. 19. yüzyılda Büyük Oyun'un Orta Asya'da galibi olan Çarlık Rusya'nın himayesine girmiştir; 20. yüzyılda ise SSCB bünyesinde yer alan federe cumhuriyetler olarak karşımıza çıkmıştır. Çarlık Rusya döneminde Orta Asya'da, Ruslaştırma ve Hristiyanlaştırma politikaları uygulanmıştır. 1917 yılında gerçekleşen Bolşevik Devrimi ile Çarlık Rusya tasfiye edilmiştir ve SSCB'nin temelleri atılmaya başlanmıştır. Bolşevik lideri Lenin, Orta Asya'nın güney ve doğuya yönelik uygulanacak politikaların en önemli stratejik ayağını oluşturması nedeniyle daha yumuşak politikalar ile bölgeyi cazibe alanına çekmek istemiştir. 1917-1920 yılları arasında SSCB'nin temeli oluşturulurken iç ve dış politikada yaşanan kargaşa nedeniyle Bolşevikler, Orta Asya'da özgürlükçü politikalar izleme stratejisini benimsemiştir. 1922 yılı itibarıyla SSCB kurulmuştur. Orta Asya'da bulunan 5 devlet (Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Özbekistan, Türkmenistan) ise SSCB bünyesinden bulunan federe cumhuriyetler statüsüne sahip olmuştur. SSCB, Orta Asya'nın ulusal kimliğini oluştururken bölge devletleri arasındaki etnik motifler ön plana çıkarılarak, bölge devletlerini birbirinden farklılaştırmak esas alınmıştır. Sovyet yöneticilerin böl-yönet mantığı ile esas olarak gerçekleştirmek istediği amaç ideal tip olan Sovyet insanını yaratmak idi. Bu nedenle bölgenin dil, din ve ekonomik alanlarına yoğun bir biçimde Ruslaştırma politikaları uygulanmıştır.

Orta Asya toplumlarını Sovyet insanı prototipine dönüştürülmesinin en önemli stratejisi dil reformlarıdır. Sovyetler Birliği'nin Orta Asya ülkelerinde uyguladığı dil sistemi Rus şovenizminin bir parçası olarak değerlendirilmektedir. Dini motifler içeren Arap alfabesinin kaldırılarak, ulusal farklılıklar çerçevesinde lehçeye göre değişen Latin alfabesine geçiş ve

ardından yine lehçeye göre farklılık gösteren Kiril alfabesinin kabul edilmesi; şovenizm içeren Ruslaştırma politikalarının somut örnekleridir. Gerçekleştirilen dil reformları ile yerel diller dışlanmış ve Rus dili etkinleştirilmiştir. Bu uygulamaların sonucunda Orta Asya toplumlarının kültürel bir dönüşüm yaşadıkları da gerçekliktir. Orta Asya devletleri bağımsızlıklarını kazanmış olsa da bölgede hâla Rus etkileri hissedilmektedir. Örneğin bölgede Rusça hâla yaygın olarak kullanılmaktadır. Din alanında ise Lenin, Marksist ideolojiyi yorumlayarak din ve dini kurumları sömürge aracı olarak konumlandırmıştır dolayısıyla proletaryanın rasyonel düşünmesine engel olacağını savunarak bölgeden İslam gelenekleri dışlanmaya çalışılmıştır. Lenin ve Stalin'in projesi "Sovyet Orta Asya'sını" yaratmak idi, bu çerçevede çeşitli bir dizi politikayı devreye almıştır. Onlara göre Müslüman kimliğinin ideolojik nitelikleri, supranasyonalist üst kimlik olan Sovyet kimliğine uygun değildi. Sovyet yöneticileri dini sosyal hayattan ve insanların hayatından tamamen uzaklaştırmak için İslami motif içeren her unsuru ortadan kaldırmak istemiştir. Bu kapsamda camiler, dini vakıflar ve dini eğitim veren medreseler tasfiye edilmiştir ve pek çok din adamı ise ya sürgüne gönderilmiş ya da idam edilmiştir. Ekonomik alanda ise, sosyalist ekonomik düzen yaratma girişimleri ile bölgede sovhöz ve kolhoz uygulamaları gerçekleşmiştir. Bu şekilde üretim, tüketim ve dağıtım tamamen Komünist Parti kontrolüne geçmiştir. Orta Asya'nın ekonomisi, SSCB'ye bağımlı kalacak şekilde tasarlanmıştır. Sovyetler Birliği döneminde Orta Asya'nın siyasi, ekonomik ve kültürel yapısında radikal değişiklikler yaşanmıştır. Dil, din ve ekonomik alanlarına yönelik uygulanan Ruslaştırma politikaları nedeniyle çelişkili ve karmaşık bir dönüşüm sürecine giren Orta Asya'da karmaşık bir sentez ortaya çıkmıştır.

Kaynakça

- Abashin, S. (2012). Nation Building in Post-Soviet Central Asia. In M. Bassin and C. Kelly (Ed.) *Soviet and Post-Soviet Identities* (ss. 150-168). Cambridge: Cambridge University Press.
- Abashin, S. ve Jenks, A. (2015). Soviet Central Asia on the Periphery. *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History*, 16 (2), 359-374.
- Alp, A. (2013). Rus Çarlığında Müftülüklerin Kuruluşu ve Gelişimi. *Gazi Akademik Bakış*, 13, 117-126.
- Atabaki, T. ve O'Kane, J. (Ed.). (1998). *Post-Soviet Central Asia*. London and New York: Tauris Academic Studies.
- Bassin, M. ve Aksenov, K. E. (2006). Mackinder and the Heartland Theory in Post-Soviet Geopolitical Discourse. *Geopolitics*, 11 (1), 99-118.
- Can, R. R. (2022). Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin Demografik Yapısında Ruslar. *ODÜSOBİAD*, 12 (3), 2603-2626.
- Davutoğlu, A. (2016). *Stratejik Derinlik Türkiye'nin Uluslararası Konumu*. (120. Baskı). İstanbul: Küre Yayınları.
- Golden, P. (2014). *Dünya Tarihinde Orta Asya* (Y. K. Taştan, Çev). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Görgen, İ. (2021). The Birth of Stalinism in Russia. *Journal of Eurasian Inquiries*, 10 (2), 225-248.

- Gürkan, Ü. (1964). SSCB Siyasi Rejiminin Ana Hatları. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 21(1), 155-198.
- Günay, B. (2009). Orta Asya'da Arayış "Sosyal Gen" ve Yeni Modeller. *Bilge Strateji*, 1(1), 29-68.
- Hasanoğlu, İ. (2015). Homo Sovieticus: SSCB'de Sovyet Halkı İnşası Çabaları. *Journal of Turkish Studies*, 10 (1), 311-340.
- Karataş, Ö. (2021). Rus Raporlarında Türkistan İsyanı (1916-1917). *Avrasya İnceleme Dergisi*, 10 (1), 63-82.
- Khalid, A. (2006). Backwardness and the Quest for Civilization: Early Soviet Central Asia in Comparative Perspective. *Slavic Review*, 65(2), 231-251.
- Kurmanaliyeva, A., Abzhalov, S., Saparov, B. (2020). Yesevi Topraklarında Ateizm ve Kültürel Sekülerlik Politikaları: 1920-1940 Yılları Arasında Sovyet Yönetiminin Kazakistan'daki İslam Politikası. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırmaları Dergisi*, 94, 171-189.
- Kurt, S. (1999). Orta Asya'nın Etnik ve Kültürel Kimliğinde Türklerin Rolü. *İslami Araştırmalar Dergisi*, 12 (3-4), 353-366.
- Kurubaş, E. (2006). SSCB Sonrası Türk Cumhuriyetlerinde Yeni Uluslaşma Süreçleri Üzerine Bir Değerlendirme. *Uluslararası Hukuk ve Politika*, 2 (5), 112-133.
- Laruelle, M. (2008). *Russia's Central Asia Policy and the Role of Russian Nationalism*. Singapore: A Joint Transatlantic Research and Policy Center.
- Loc (1960), Soviet Central Asia, <https://www.loc.gov/item/75694101/>, Erişim Tarihi: 15.11.2023.
- Louw, M. E. (2007). *Everyday Islam in Post-Soviet Central Asia*. London and New York: Routledge.
- Midafternoonmap (2013), The Soviet National Delimitation in Central Asia, <http://www.midafternoonmap.com/2013/11/ocassional-paper-1-soviet-national.html>, Erişim Tarihi: 15.11.2023.
- Oliphant, C. (2013). Russia's Role and Interests in Central Asia. *Saferworld*, 1(1), 1-13.
- Özel, M. (2014). Stalin Dönemi Rus Milliyetçiliği ve Politikaları. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4 (2), 99-122.
- Özel Özcan, M. S. (2023). Rus Milliyetçiliğinin Tarihsel Kökenlerini Okumak. M. O. Tetik (Ed.), *Milliyetçiliğin Coğrafyaları III- ABD, Çin, Güney Afrika, Latin Amerika, Rusya, Quebec* (ss.155-184). Çanakkale: Paradigma Akademi.
- Özel Özcan, M. S. ve Sevindik, E. (2022). Rusya Federasyonu ve Orta Asya Ülkeleri Arasında "Göç Gücü" Rekabeti. *Journal of Diplomatic Research*, 4 (1), 57-73.
- Özel Özcan, M. S. (2020). Vladimir Putin Dönemi Rus Dış Politikasında Orta Asya. F. Köksoy (Ed.), *Küresel Politikalar ve Bölgesel Dönüşümler* (ss. 119-137). Ankara: Nobel Yayınları.
- Özsoy, İ. (2006). Sovyet Sisteminin Çöküşünden Tarihi ve Evrensel Dersler. *Bilig*, 39, 163-194.
- Öztürk, Z. (2022). Sovyet Adamı Yaratma Çabalarının Orta Asya'ya Yansımaları. *Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 5 (3), 197-210.
- Pamir Dietrich, A. (2011). Soviet and Post-Soviet Language Policies: the Status of Russian and Its Role in Central Asian Republics. 1, 465-479. <https://hdl.handle.net/11511/93697>.
- Podrazik, E. (2010). State Stability in Post-Soviet Central Asia. *Res Publica- Journal of Undergraduate Research*, 15 (1), 46-62.

- Ro'i, Y. (1991). The Soviet and Russian Context of the Development of Nationalism in Soviet Central Asia. *Cahiers du Monde Russe et Soviétique*, 32, 123-141. doi: <https://doi.org/10.3406/cmr.1991.2268>
- Sağır, A. (2012). Sürgün Sosyolojisi Bağlamında Göçün Sosyo-politiği: Sovyet Rusya Örneği. *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, 1(1), 355-391.
- Scarborough, I. (2021). Central Asia in the Soviet Command Economy. *Oxford Research Encyclopedia of Asian History*, 1-26.
- Schlyter, B. N. (2001). Language Policies in Present-Day Central Asia. *International Journal on Multicultural Societies*, 3 (2), 127-136.
- Shahrani, N. (1993). Central Asia and the Challenge of the Soviet Legacy. *Central Asia Survey*, 12 (2), 123-135.
- Sharshekov, Z. (2017). Kırgızistan Örneğinde Post-Sovyet Orta Asya'da Dini Kimlik Sorunu. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 116 (229), 215-234.
- Smith, G. (1998). *Nation-Building in the Post-Soviet Borderlands: The Politics of National Identities*. United Kingdom: Cambridge University Press.
- Yardımoğlu, S. (2022). Milliyetler Meselesi Temelinde Orta Asya'daki Sovyet Politikaları. *Milliyetçilik Araştırma Dergisi*, 4 (1), 31-60.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Ezgi Şahin, %100 katkı sağlamıştır

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışma için etik kurul iznine gerek yoktur.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Ezgi Şahin contributed 100% to the study

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: : Ethics committee approval is not applicable to this study.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.